

Petra Broomans

NORDENBILDEN i några litterära reseskildringar

”The pilgrimage to the white North,
the green North, the exuberant and
melancholy North...”¹

”Söka intryck, se, läsa och tänka”, med dessa ord karakteriserade den holländske författaren Marcellus Emants år 1877 den goda resenären i sin bok *Op reis door Zweden (På resa genom Sverige)*². En god resenär har enligt Emants ett vetenskapligt, konstnärligt eller psykologiskt syfte med resan. Det är bara en fjärdedel av alla resenärer som motsvarar Emants beskrivning. De övriga tre fjärdedelarna försöker enligt Emants ingenting annat än undfly ledan.

Resenärer som hade ett vetenskapligt syfte var till exempel de unga människorna som under medeltiden reste från Norden till Paris eller Bologna eftersom de törstade efter kunskap. Och nu, på tröskeln till år 2000, överskrider många unga studenter gränserna för att läsa en tid vid andra universitet över hela Europa, gärna i samband med ett ERASMUS-program. I mars 1991 samlades studenter och lärare från olika länder i Gent för att kommunicera och studera. Ämnet var *The Image of Scandinavia in transnational perspective*. Att i denna era av mobila, resande studenter behandla bilden av Norden i reseskildringar låg nära till hands. Vilken bild av Norden och dess invånare kommer fram i västeuropeiska reseskildringar förr och nu? Kan vi läsa samma mönster i

---

¹Capek, K., *Travels in the north*, London 1939.

²Emants, M., *Op reis door Zweden*. Met een nawoord van T. Anbeek, Amsterdam, 1983 (1877).

olika reseskildringar eller skulle en noggrann analys ge en annan bild? Men låt mig först föra er längs introduktionens och presentationens stränder...

I kongressen ingick 5 arbetsgrupper. Ämnet för denna artikel är workshop 5 som hade titeln *En resa till Skandinavien. Skandinavienbilden i litterära reseskildringar och i non-fiction rese- och informationsbroschyrer*. Workshop 5 lockade femton deltagare och efter en inputsession delades studenterna upp i tre mindre grupper. En grupp studenter som under Henning Waerps ledning ägnade sig åt ämnet "Naturens betydning i nasjonal identitetsfølelse, uttrykt gjennom litterære tekster", en grupp som under Godelieve Laureys ledning analyserade informationsbroschyrer och en grupp som analyserade litterära reseskildringar. Denna grupp bestod av Hanne Blicher-Andersen (Odense), Gudrun Rawoens, Astrid Schoeters och Sophie de Laere (Gent), René Nijhuis och Gea Poppen (Groningen). Denna artikel är uppbyggd kring den teoretiska inledning som gavs i inputsessionen och presentationen av studenternas arbete med litterära reseskildringar.

"Not just, but ..."

När man börjar läsa de texter och dokument som olika resenärer från västvärlden producerade, konfronteras man med ett textmaterial av en ovanligt varierad beskaffenhet, samt med det faktum att man kan urskilja olika slags resor och resenärer³. När man dessutom betraktar den reselitteratur som producerades kan man ställa sig många frågor. Kan man kalla en fiktiv reseskildring en riktig reseskildring? Hur fiktiv är reseskildringen som skrivs hemma vid köksbordet flera veckor, till och med år efter resans slut? Att man konfronteras med problem när man vill

---

³I denna artikel rör det sig i allmänhet bara om reseskildringar ur västvärlden. Det betyder alltså inte att det inte skulle finnas någon reseskildringstradition i andra kulturer.

ge någon definitiv genrebeskrivning illustrerar några uttalanden av Percy G. Adams i slutet av hans bok *Travel literature and the evolution of the novel* (1983)⁴.

The récit de voyage is not just a first-person journal or diary. Much of it is in third person.

It is not just in prose. There are many poetic travel accounts..., and travel literature is often beautifully illustrated...

...

It is not just a set of notes jotted down each day or whenever the traveler has time..., but far more often the account has been reworked, edited..., a fact that for the twentieth century is perhaps even more true. (Adams, 1983, s. 280.)

Adams fortsätter att beskriva reselitteratur på ett kringgående sätt, i negationer och i att ge kompletteringar. En reseskildring är inte bara en objektiv beskrivning utan snarare en subjektiv interpretation och observation. Det är inte en fullständig rapport. Skrivaren gör ganska ofta ett urval. Adams konkluderar att reselitteratur lika lite som romanen kan definieras inom skarpa gränser⁵. Adams påpekar också att det inte har funnits så många forskare som har ägnat sig åt reseskildringen som litterär genre.

En av de andra forskarna som har forskat i reseskildringen är Paul Fussell och även han uttalar samma åsikt: "that we sense we're entering complicated territory, where description, let alone definition, is hazardous, an act closer to exploration than to travel."⁶

Men man kan dock destillera några intressanta iakttagelser ur det som Adams, Fussell och andra har skrivit om reseskildringen.

Först ger jag en kort skiss av resans och reseskildringens historia⁷. Jag

---

⁴Adams, P.G., *Travel literature and the Evolution of the Novel*, Lexington, 1983.

⁵Adams, 1983, s. 282.

⁶Fussell, P., *Abroad. British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford, 1980, s. 202.

⁷Adams indelar reseböcker i tre grundkategorier: 1. böcker där resenärens

hänvisar då inte bara till de texter som vi jobbade med i workshopen utan också till andra intressanta texter. Jag kommer för en del att komplettera Adams och andra forskare med att framhäva reseskildringar av några kvinnliga resenärer. Sedan kommer jag att presentera arbetsgruppens arbete och slutligen vill jag komma fram till några observationer angående den litterära reseskildringen.

Reseskildringens historia

Den grekiske forskaren och författaren Herodotos från Halikarnassos (o. 485-425 f.Kr.) har kallats den "förste reseskildraren". Han reste mycket, hans resor omfattade stora delar av den då kända världen. Han intervjuade andra resenärer, kollade källor, bearbetade anekdoter och myter. En annan känd reseskildrare är Xenophon (o.430-355 f.Kr.), en grekisk militär och författare. Han beskrev Kyros' fälttåg i *Anabasis*. Många av reseskildringarna under grekisk och romersk tid var både reseskildringar och historieböcker.

Tar vi ett steg framåt i tiden, stöter vi på sagorna om Vikingarnas resor som ägde rum under perioden 800-1050 e.Kr. I Hauksbók (cirka 1310) och Flateyjarbók (cirka 1375) berättas om Vikingarnas resor till Amerika. Här ser man att fiktiva element flätas in i berättelserna. Eftersom senare forskning visade att det fanns så mycket kvar som överensstämde med fakta kan vi konstatera att dessa reseskildringar, fast de upptecknades först några sekler efteråt, baserar sig på historiska fakta⁸.

Under den period då Europa kristnades uppstod ett annat slags resande. Pilgrimer reste till Det Heliga Landet, till Jerusalem och började mycket tidigt skriva sk "itineraries" och guider. Det fanns till och med någonting

---

upplevelser och observationer rapporteras, 2. fiktiva och imaginära reseskildringar, t ex Swifts *Gullivers travels*, 3. den så kallade "travel lie", dvs det liknar en genuin reseskildring men det är det inte, sk "fake travelogues". I denna artikel kommer jag att lägga tonvikten på den första kategorin.

⁸Gordon, E.V., *An Introduction to Old Norse*, Oxford, 1974, s. 39.

som en "Crusader's Manual" och andra berättelser om korstågen (ca 1100-1200)⁹.

Man reste inte bara av religiösa skäl under medeltiden. Berömda exempel på reseskildrare från 1200- och 1300-talet är venetianare Marco Polo och Ibn Batuta, en arabisk resenär. De framstår som pionjärer i geografin. I samband med Marco Polo kan nämnas den ganska okände Vilhelm av Rubruk, en flamländsk munk som år 1253 reste till Centralasien och Kina. Rubruks reseskildring betraktas som klassisk och i *Årets böcker 1990*, där boken annonserades kunde man läsa att den som historiskt dokument tillmättes "större tilltro än Marco Polos senare och mera kända bok."

På slutet av 1400-talet började berättelser om sjöresor inta en stor del av reseskildringarna, och under 1500-talet skulle sjöresan vara det viktigaste motivet i reseskildringarna. Detta berodde på de många upptäcksresorna. Västvärlden började upptäcka och erövra stora delar av världen. I spåret av upptäcksresorna, vilka ofta hade som mål att erövra nya områden, följde missionärerna - framför allt jesuiterna - för att predika. Dessa missionärer efterlämnade också reseskildringar där de ofta gav en annan synpunkt på händelserna och där de visade en annan människobild på de besegrade "vildarna" än i de reseböcker som skulle propagera och försvara den grymma erövringen.

Under 1600- och 1700-talen tilltog resandet. Man kan redan då signalera en början på en slags turism. Man reste helt enkelt för att lära sig nya språk och seder eller av nyfikenhet. I detta sammanhang skulle man kunna nämna en författare som fransmannen De Montesquieu. Men oftare reste man för vetenskapliga ändamål. Vetenskapsmän som Linné och hans lärjungar reste genom olika - på den tiden exotiska - landskap i Sverige för att kartlägga växter.

Linnés reseskildringar, bland annat hans Öländska och Gothländska resa 1741 (tryckt 1745) och Lappländska resa, 1732 (i form av en dagbok och tryckt långt senare, 1888), framstår för övrigt som ett viktigt led i utvecklingen av den svenska reseskildringen och svensk prosa.

---

⁹Adams, 1983, s. 39.

Linné hade som så många andra svenska studenter från Uppsala studerat utomlands, i Nederländerna. På 1600-talet var de vetenskapliga förbindelserna mellan Sverige och Nederländerna mycket livliga. De flesta studenterna läste vid Nederländernas äldsta universitet i Leiden.¹⁰ Italien och Frankrike var också populära resmål för unga män från överklassen som skickades på en bildningsresa. I vår västerländska kulturhistoria kallas sådana bildningsresor ”The Grand Tour”. Man lämnade fosterlandet för att studera, för att utbilda sig eller för att bli mogen. Fenomenet The Grand Tour producerade många guider och reseskildringar. Ett berömt exempel är Joseph Addison’s *Remarks on Italy* (1705) som utkom i tretton olika upplagor under 1700-talet och som översattes till franska och holländska¹¹.

På 1600- och 1700-talen blev också handeln en viktig anledning för att resa till andra länder. Efterfrågan efter nya produkter blev allt större. Handelskompanier grundades från och med 1500-talet. Det engelska ostindiska kompaniet och det holländska Förenade ostindiska kompaniet som fick monopol på handeln i sina hemland på 1600-talet blev exemplen för handelskompanier i andra länder, t ex Sverige. Även handeln mellan Skandinavien och kontinenten tilltog.

Anledning till Mary Wollstonecrafts resa till Skandinavien - som hon beskrev i *A short Residence in Sweden, Norway and Denmark* - på slutet av 1700-talet var att hennes älskares, Gilbert Imlay, handelsfartyg hade försvunnit där. Hon fick som uppgift att försöka lösa problem med Imlays agent Elias Backman i Göteborg¹².

Wollstonecrafts resa är speciell i många avseenden. Hon reste ensam

---

¹⁰De Vrieze, F.S., 'Academic Relations between Sweden and Holland', i *Leiden University in the Seventeenth Century. An Exchange of Learning*, Leiden, 1975 (s. 345-367).

¹¹L.Batten, C. L. Jr., *Pleasurable Instruction. Form and Convention in Eighteenth Century Travel Literature*, Berkeley, 1978, s. 10.

¹²Holmes, R., (red.), *Mary Wollstonecraft, A Short Residence in Sweden, Norway and Denmark and William Godwin, Memoirs of the Author of The Rights of Woman*, Edited with an Introduction and Notes by Richard Holmes, Penguin Books, 1987, s.19.

med barn och ett hembitråde, och hon reste inte till Europa och besökte trakterna som alla unga män besökte i sina Grand Tourer, utan till Skandinavien. Holmes skriver i sin introduktion:

Even the most mundane details of Scandinavian life - ... - struck the reader as something "rich and strange". The novelty of this in cultural terms cannot be overestimated. (Holmes, 1987, s. 17.)

Wollstonecrafts resa på tröskeln till 1800-talet skulle vara ett förebud, det skulle komma fler kvinnliga resenärer som efterlämnade rese-skildringar och det skulle komma allt fler resande som sökte sig till Norden. En samtida till Wollstonecraft som blev mindre känd men som också efterlämnade en intressant reseskildring från samma period var holländaren Johannes Meerman¹³.

Att Norden blev ett intressant resmål kan ses mot romantikens bakgrund. Under romantiken ökades intresset för exotiska länder och folkens egenart. Även Skandinavien upplevdes som en periferi och en exotisk trakt som lockade resenärer. Den holländske författaren Potgieter reste 1831 och 1832 till Danmark och Sverige. I hans reseskildring *Het Noorden* (Norden) från 1836 återspeglas nationalromantiska tankegångar¹⁴.

På 1800-talet manifesterade sig den professionella resenären och rese-skildraren och publicerades de första turishandböckerna och reseguiderna, t ex Karl Baedekers reseguider från och med 1828. Redan tidigare hade det funnits "highway"- guider med information om tullkostnader och härbärgen¹⁵. Ett annat viktigt namn är engelsmannen Thomas Cook, grundaren av den första resebyrån. Cook började med att organisera små

---

¹³Se Amy van Marken, 'Johannes Meerman, A Dutch Traveller to the North and North-East of Europe (1797-1800)', i *Baltic Affairs. Relations between the Netherlands and North-Eastern Europe 1500-1800*, Baltic Studies nr. 1, Nijmegen, 1990. (s.229-247).

¹⁴Potgieter, E.J., *Het Noorden. In omtrekken en tafereelen*, Haarlem, 1882.

¹⁵Adams, 1983, s. 215.

utflykter i England 1841. Turistutflykten år 1855 till Världsutställningen i Paris kan ses som den riktiga starten av Cooks verksamhet¹⁶.

1800-talet kan också betraktas som upptäcksresornas blomstringstid. Asien, Australien men framför allt Afrika (Livingstone, Stanley) blev utforskade. Som jag redan påpekade i samband med Wollstonecraft kan vi på 1800-talet signalera några kvinnliga resenärer som efterlämnade intressanta reseskildringar. Dessa reseskildringar är intressanta därför att den kvinnliga resenären ofta hade andra mål. Hon ville inte erövra eller upptäcka, hon reste därför att hon ville vara oberoende och att hon hade en stor längtan efter frihet. Eftersom de närmade sig de inhemska invånarna utan gevär blev de inte bemötta med fruktan och misstro. På så sätt kunde de mycket lättare få en riktig inblick i invånarnas liv och kultur. Ofta var det så att dessa kvinnliga resenärer ansåg sig ha hittat en livsuppgift genom att kämpa för de "vildas" rättigheter. För andra kvinnor blev själva resandet ett livsvillkor. I motsats till den manliga upptäcksresanden, geografen eller etnografen fick dessa kvinnor betala resan själva. Det betydde att det bara var kvinnor från överklassen som kunde resa, ofta först efter faderns eller makens död¹⁷. Till exempel den holländska Alexandra Tinne och den tyska Ida Pfeiffer som båda två vistades en tid i Skandinavien¹⁸.

Ett annat berömt exempel är den svenska författarinnan Fredrika Bremer. Fredrika Bremer reste i två år genom stora delar av Amerika, från norr till Kuba i söder. Hon blev konfronterad med en kultur som å ena sidan gav mera utrymme åt kvinnor och å andra sidan tillät slaveriet. Hennes reseskildring *Hemmen i den nya världen* i brevform som utkom i tre volymer (1853-54) är fortfarande aktuell¹⁹. I dessa brev får man en

---

¹⁶Fussell, 1980, s. 46.

¹⁷Kielich, W., *Vrouwen op ontdekkingsreis. Avonturiersters uit de negentiende eeuw*, Amsterdam, 1990, s.18.

¹⁸Ida Pfeiffer skrev flera reseskildringar, bl a *Reise nach dem Skandinavischen Norden und der Insel Island*, Pest, 1848. Alexandra Tinne efterlämnade, förutom brev, inte några reseskildringar.

¹⁹Bremer, F., *Hemmen i den nya världen*, Stockholm, 1853-1854. Fredrika Bremer reste 1856 till bl a Grekland och Palestina. Resultatet blev en annan utförlig

fascinerande inblick i en främmande kultur som redan då hade drag som vi idag som moderna européer identifierar med "Coca-cola-Amerika". Eftersom Bremer genom översättningar hade fått en internationell publik kunde hon också informera den internationella läsekretsen om Sverige. Det hade hon gjort med romanerna *I Dalarne* (1845) och *Midsommarresan, en vallfart* (1848). I dessa romaner beskriver hon den svenska landsbygden "med en sorts turistpropaganda i litterär form från ett exotiskt land i den västerländska gemenskapens nordliga periferi."²⁰

En annan kvinna som publicerade en reseskildring i två tjocka volymer var Hollands första kvinnliga läkare Aletta Jacobs (1854-1929) som kämpade för allmän rösträtt för kvinnor. Hennes *Reisbrieven uit Afrika en Azië (Resebrev från Afrika och Asien)* 1913 innehåller några brev som handlar om hennes vistelse i Sverige i samband med en kongress av den Internationella rösträttalliansen 1911 i Stockholm. Jacobs reser bland annat till Dalarna och Lappland. Hennes beskrivning av Lapparna ter sig vara diskutabel. Ena gången tycker hon att de ser ut som "stora apor"²¹, andra gången är hon mildare i sin beskrivning.

Deze Lappen waren zeer beslist van eene hoogere ontwikkeling dan die wij in Zweden gezien hadden. Hun uiterlijk was veel meer menschelijk, de jonge vrouwtjes zagen er in 't geheel niet zoo afzigtelijk en vuil uit en hun haren waren behoorlijk onder het Lappenmutsje weggestreken. De wiegekindertjes zagen er zelfs blank uit. (Jacobs, 1913, s. 49-50.)

(Dessa Lappar har bestämt en högre bildning än vad vi har sett i Sverige. De såg mycket mer ut som människor, de unga kvinnorna verkade inte alls vara så avskyvärda och smutsiga och deras hår var ordentligt bortstruket under den lilla Lappmössan. Spädbarnen såg till och med vita ut.)

Den redan citerade Emants som reste genom Lappland några decennier tidigare än Jacobs skrev också nedlåtande om samerna i ett kapitel

---

reseskildring, *Livet i Gamla världen*, Stockholm, 1860-1862.

²⁰Olsson, B. & Algulin, I., *Litteraturens historia i Sverige*, Stockholm, 1987, s. 250.

²¹Jacobs, A.H., *Reisbrieven uit Afrika en Azië*, Almelo, 1913, s. 35.

med rubriken "Arvidsjaur".

Med Aletta Jacobs har vi kommit in på 1900-talet. I vårt sekel har utvecklingarna gått snabbt, fast världskrigen - och framför allt andra världskriget - utgjorde en viss cesur.

Före andra världskriget skrevs några klassiska litterära reseskildringar framför allt av engelska författare. Paul Fussell beskriver den här perioden i sin bok *Abroad* (1980) och behandlar författare som Graham Greene, Norman Douglas och Evelyn Waugh. Men det fanns naturligtvis också andra författare från andra länder som reste och skrev reseskildringar, t ex den tjeckiske Karel Capek som publicerade *Travels to the North* 1939 (på tjeckiska 1936), vilken han själv illustrerade. Hans skildring är en slags lovsång till "the white North, the green North, the exuberant and melancholy North, to the terrible and lovely North." Hans skisser av Danmark, Sverige och Norge är fortfarande aktuella när man jämför dem med bilderna som står i dagens turistbroschyrer²². En annan författare som före andra världskriget började skriva reseskildringar var den svenska modernismens pionjär Artur Lundkvist som "förnyade reseskildringen genom att introducera poetens hyperkänsliga observationer och språkliga sinnlighet i reportaget."²³

Efter andra världskriget utvecklades turismen expansivt och att resa var inte längre ett privilegium för de väletablerade. Fenomenet "Torremolinos-turisten" gjorde sitt inträde på 60- och 70-talen. Publikationerna av turistguider och resebroschyrer ökade med turismens boom.

Fussell anser inte turisten som en riktig resenär. Han urskiljer tre slags resenärer, "the explorer", "the traveler" och "the tourist". Enligt Fussell befinner den riktiga resenären sig ungefär i mitten på skalan.

All three make journeys, but the explorer seeks the undiscovered, the traveler that which has been discovered by the mind working in history, the tourist that which has been discovered by entre-

---

²²Capek, 1939, s. 14.

²³Lönnroth, L. & Delblanc, S., *Den Svenska Litteraturen. Modernister och arbetardiktare 1920-1950*, Stockholm, 1989, s. 180.

preneurship and prepared for him by the arts of mass publicity.
(Fussell, 1980, s. 39.)

Man kan fråga sig om det fortfarande är möjligt att producera en reseskildring i modern tid. Eller återstår bara de miljoner vykort som alla dessa turister skickar hem, med kanske några rader om sina intryck? Man kan säga att reseskildringen anpassades efter den moderna tiden och att nya slags reseskildringar utvecklades.

Stig Dagerman publicerade *Tysk höst* 1947. Ett reportage där Dagerman, som journalist, på ett inträngande sätt skildrar eländet i Tyskland under efterkrigstiden. Man skulle kunna betrakta boken som en föregångare till 60- och 70-talens rapportböcker.

De flesta rapportböckerna i Sverige på 60- och 70-talen skrevs av vänsterorienterade författare som reste till U-länderna och skrev engagerade reseböcker. Kända namn i detta sammanhang är Jan Myrdal, Sara Lidman och Sven Lindqvist. Enligt Tomas Löfström i en artikel från 1977 skulle många av dessa rapportböcker vara tråkiga och inte vara genuina reseskildringar.

De har saknat en levande resenär, den osäkra, ensam, rädda, svenska människa mitt i skildringen, som läsaren skulle ha kunnat identifiera sig med och som skulle ha kunnat göra det främmande inte bara tydligt utan också kännbart.²⁴

I *Footsteps* av Richard Holmes, en annan ny typ av resebok saknas däremot inte någon levande resenär²⁵. Holmes följer en annan författares resa. I *Footsteps* beskriver Holmes bl a Mary Wollstonecrafts vistelse i Frankrike och Paris under den franska revolutionen och den romantiske diktaren Percy Shelleys resa genom Italien. Holmes försöker övernatta ensam på samma ödsliga klippa eller bo i samma härbärge - om dessa finns

²⁴Löfström, T., "Att komma världen nära. Reseskildringen - försvunnen litterär genre?" i *BLM*, 1977, nr. 4, s. 233.

²⁵Holmes, R. *Footsteps. Adventures of a romantic biographer*, Penguin Books, 1985.

kvar - som sin berömda företrädare. Andra moderna reseskildringar som har nya målsättningar och motiv är till exempel reseskildringar som handlar om miljöförstöring. Boken *Djungeln* (1990) av Kristian Petri är ett bra exempel²⁶. *Djungeln* är en mycket personlig reseskildring som beskriver urskogens förintelse på Borneo. I reseskildringen hänvisas till andra böcker om Borneo, bl a till Joseph Conrads *Almayers dårskap* från 1895.

Löfströms krav på en levande och personlig resenär i reseskildringen verkar vara aktuell idag. Den holländske författaren och kritikern Gerrit Jan Zwier ventilerade i sin föreläsning om den litterära kritiken och reseskildringen ungefär samma åsikter. En bra reseskildring handlar om resenärens upplevelser och känslor. Det betyder att även den moderna resenären kan skriva "vackra reseskildringar".²⁷ Zwier anser alltså att det fortfarande går att skriva reseskildringar i vår moderna tid, även som turist.

Det är kanske ingen överraskning att man efter andra världskriget, då turismen och etermedierna gjorde sitt inträde, började diskutera "reseskildringens död" liksom det talades om romanens död. Adams skyller på massmedia och TV, för nu finns det *National Geographic* på TV och andra sätt att visualisera resor. Eftersom vi reser så mycket nuförtiden - turisterna börjar t o m utgöra en fara för miljön - behöver vi kanske inte längre reseskildringar av andra resenärer, skriver Adams.²⁸

I motsats till Adams anser Löfström i sin tidigare citerade artikel att TV och andra kommunikationsmedel inte kan föra världen närmare och att bra reseskildringar behövs för att förstå andra kulturer. Löfström karakteriserar den goda reseskildringen inte bara som en berättelse med en "levande resenär" utan också att den i motsats till många tidigare reseskildringar inte ger "fördomsfylld information om främmande

---

²⁶Petri, K. *Djungeln*, Stockholm, 1990.

²⁷Gerrit Jan Zwier, "Wie verre reizen doet ... De literaire kritiek en het reisverhaal", Openbaar college op 9 april, 1992, Groningen.

²⁸Adams, 1983, s. 282.

samhällen och kulturer”.²⁹

När man läser nutida reseskildringar möter man en mycket personlig röst. Mötet med en främmande kultur och hur resenären påverkas av denna är en av den nutida reseskildringens vanligaste motiv. Vare sig det rör sig om mötet med det förflutna (Holmes) eller mötet med en främmande kultur som håller på att försvinna (Petri). Men låt oss nu se hur resenärer förr och nu mötte den nordiska kulturen.

Epilog: Rapport från WORKSHOP 5

I inledningen framgick redan att det fanns sex studenter som skulle analysera litterära reseskildringar. De hade fått textmaterialet i förväg. Deras slutgiltiga textmaterial bestod av följande texter: några brev ur *A Short Residence in Sweden* (1796) av Mary Wollstonecraft (M.W), tre kapitel ur *Het Noorden* (1836) av E.J. Potgieter (E.J.P.), några kapitel ur *Op reis door Zweden* (1877) av Marcellus Emants (M.E.), och avsnittet ”Reis naar de lente. Impressies uit Scandinavië” (Resa till våren. Impressioner av Norden) ur *Europese reizen* (Europeiska resor) (1990) av Gerrit Jan Zwier (G.J.Z.) (se för en mer detaljerad översikt bilaga 1).³⁰

²⁹Löfström, 1977, s. 233.

³⁰Några biografiska fakta: Mary Wollstonecraft (1759-1797) var en feministisk författare och journalist. Hon publicerade 1792 *A Vindication of the Rights of Woman*. Wollstonecraft bodde som journalist i Paris under den franska revolutionen, där hon träffade amerikanaren Gilbert Imlay med vilken hon fick en dotter. År 1795 reste hon genom Norden och tillbaka i England gifte hon sig 1797 med den engelske filosofen William Godwin. De fick en dotter, Mary (den senare Mary Shelley). Wollstonecraft dog i barnsäng.

E.J. Potgieter (1808-1875) var en holländsk författare som var en av de ledande kritikerna kring *De Gids*, en viktig litterär tidskrift. Potgieter publicerade romaner och dikter i klassicistisk stil.

Marcellus Emants (1848-1923) var en holländsk författare som publicerade sitt viktigaste verk kring sekelskiftet. Hans verk kännetecknas av pessimism och naturalism. I motsats till ”de Tachtigers” (åttioalisterna) är Emants fortfarande

Studenterna fick också i förväg en lista med frågor. Frågan som utgjorde utgångspunkten för analysen var: finns det en enhetlig "Norden-bild", och kan denna betraktas som stereotyp?

Frågelistan skulle fungera som checklista, ett hjälpmedel för att få fram information på ett strukturerat sätt. Frågelistan indelades i fem kategorier. I den första kategorin ingick frågor som behandlade t ex författarens perspektiv. I andra kategorin ställdes frågor om resmålet, människorna och vad som berättas om landets seder och bruk. I tredje kategorin diskuterades frågor om dialogen, dvs huruvida landet jämfördes med andra (nordiska) länder eller det egna landet. I den fjärde kategorin behandlades reseskildringen som genre och frågan i vilken form reseskildringen framställdes. I den sista kategorin skulle en slutsats formuleras och ett svar ges på frågan om man kunde destillera en enhetlig "Norden-bild", och till vilken grad den kunde betraktas som stereotyp. I detta samband fick studenterna vid varje kategori som uppgift att analysera vilken uppfattning författaren/resenären har angående t ex landet och människorna han eller hon möter. Vilka adjektiv och adverb o dyl används och huruvida de har positiv eller negativ konnotation (se för en fullständig frågelist bilaga 2).³¹

I följande presentation kommer jag att ge ett urval av svar och resultat i workshop 5, såsom de presenterades i tre uppsatser vilka framlades av

---

aktuell som författare. Det visar nyutgåvan av *Op reis door Zweden* 1983. Gerrit Jan Zwier är antropolog, författare och kritiker. Zwier skriver artiklar i olika tidningar. I hans noveller och romaner återspeglas hans intresse för Norden.

³¹När en resenär ger en bild av människorna han/hon träffar i sin reseskildring, säger han/hon ofta implicit eller explicit någonting om folkkaraktären. Härmed kommer vi in på problemet angående den nationella stereotypen. Nationella stereotyper är enligt Adams (1983, s. 241) baserade på "shopworn common-places" av resenärer. Jag tror att dessa stereotyper har blivit till en slags tradition som transporteras genom tiden. De stereotyper som Adams nämner fanns redan på 1700-talet: en engelsman är "seriös", en skotte är "stolt", en spanjor "högfärdig", och vi kan tillfoga en stereotyp som beträffar holländare, de är snåla. Georg Canning, en engelsman skrev redan år 1826 följande rader: "In matters of commerce the fault of the Dutch is offering too little and asking too much." i Crossley-Holland, K. (red), *The Oxford Book of Travel Verse*, Oxford, 1986, s. 167.

Gudrun Rawoens, Sophie de Laere och Astrid Schoeters.

Gudrun Rawoens ger i sin uppsats en presentation av analysen av Wollstonecrafts brev som Rawoens gjorde tillsammans med Hanne Blicher-Andersen. De analyserade fyra brev (5, 7, 14 och 18) med hjälp av arbetsuppgifterna.

Som redan påpekats reste Wollstonecraft till Skandinavien på Imlays uppdrag. Rawoens konstaterar mycket riktigt att Wollstonecraft var medveten om att hennes brev skulle publiceras. Hon hänvisar till Wollstonecrafts appendix där hon förklarar: "I have been preparing these letters for the press." (Holmes, 1987, s. 198.)

Om Wollstonecrafts position som författare och person i ett främmande land kommer Rawoens fram till att Wollstonecraft försöker vara objektiv, men att hon medger att hon då och då har fördomar, samt att Rawoens mycket tydligt kunde avläsa Wollstonecrafts feministiska tankar.

The men of business are domestic tyrants, (...) and so ignorant of the state of other countries, that they dogmatically assert that Denmark is the happiest country in the world. (...) the women are simply notable house-wives (...). (Holmes, 1987, s. 165.)

Rawoens uppmärksammar Wollstonecrafts sympati för de fattiga och hennes tycke för landfolket. Här skymtar kanske Wollstonecrafts revolutionära sympatier.

Angående beskrivningen av befolkningen hävdar Rawoens att Wollstonecraft i viss mån hanterar stereotyper. De flesta stereotyperna hittade Rawoens och Blicher-Andersen i breven som gäller normmännen.

Författaren kallar normmännen fria; de utgör ett fritt folk (...) för övrigt tycker hon också att normmännen är lite okonstlade människor, men att de å andra sidan väl är ganska förnuftiga. (Rawoens, G., opublicerad uppsats, Gent, 1991.)

Danskarna anser Wollstonecraft som lata. Rawoens illustrerar detta med följande citat:

But this kind of indolence, respecting what does not immediately concern them, seems to characterize the Danes, A slogging concentration in themselves makes them so careful to preserve their property, (...). (Holmes, 1987, s. 165.)

Rawoens nämner Wollstonecrafts naturskildringar som hon kopplar till romantikens anda. I det brev som Wollstonecraft skrev i Sverige hittade Rawoens följande naturskildring:

The road was on the declivity of a rocky mountain, slightly covered with a mossy herbage and vagrant firs. At the bottom, a river, struggling amongst the recesses of stone, was hastening forward to the ocean... (Holmes, 1987, s. 87.)

I uppsatsen gör Rawoens några fina observationer angående Wollstonecrafts stil. Rawoens skriver att det inte märks att reseskildringen är skriven i brevform.

De tydligaste antydningarna om att vi har att göra med brev är de små titlarna som t ex "Letter Five". Det förekommer aldrig någon form av tilltal; på slutet av varje brev finns däremot vissa utrop som anger att brevet är slut, som "Adieu!" och "Farewell! I must prepare for my departure." (Rawoens, 1991.)

Att Wollstonecrafts text efter nästan 200 år - breven skrevs 1796 - fortfarande upplevs som levande framkommer av Rawoens iakttagelse att språket inte är särskilt "gammaldags".

Angående naturskildringen konstaterar Rawoens Wollstonecrafts användning av metaforer och personifikation. Månen är "the queen of night" och ett annat exempel på personifikation, som man för övrigt också kunde signalera i ovannämnda naturskildringen ("a river, struggling..."), är: "The clouds caught their hue of the rocks that menaced them. The sun appeared afraid to shine (...)" (Holmes, 1987, s. 88.)

Sophie de Laeres och Astrid Schoeters uppsatser kommenterar jag si-

multant, eftersom de behandlade samma texter i arbetsgruppen. De analyserade reseskildringar av Potgieter (Schetsen uit Gothenburg I, II - "Skisser från Göteborg" - ur *Het Noorden*, 1836), Emants (Lappmarken ur *Op reis door Zweden*, 1877) och Gerrit Jan Zwier (Reis naar de lente. "Impressies uit Scandinavië" ur *Europese reizen*, Baarn, 1990).

Ångående resenärens perspektiv anser De Laere att Potgieter i kapitlet "Schetsen uit Gothenburg I, II" verkar nedlåtande. Nederländerna är överlägset Sverige. Emants är mer nyanserad, medan Zwier skulle vara den mest objektiva. De Laere motiverar detta med bemärkelsen att Zwier jämför de olika bilderna som han har av Sverige varje gång han rest dit.

Genom att kontrastera dessa olika bilder relativiserar han trovärdigheten av genren som källa av objektiv information. Denna kontrast är i sig själv ett försök till objektivitet. (De Laere, S., opublicerad uppsats, Gent, 1991.)

Även Schoeters uppmärksammar Potgieters chauvinistiska ståndpunkt och Potgieters sätt att jämföra Sverige med Holland. Emants kallas av henne för en deltagande observatör, som låter sig transporteras genom skjutsbondesystemet, och på så sätt kommer i kontakt med olika befolkningsgrupper.

Zwiers transportmedel är snabbare, båt, bil och flyg. Schoeters anser också att Zwiers reportage är objektivt. Han nämner att det är tredje gången han åker till Sverige, och att "han är medveten om att en tre veckors resa bara tillåter "fleeting observations"." (Zwier, G.J., 1990, s. 27.)

Både De Laere och Schoeters erfar Potgieters beskrivning av svenska seder och bruk som nedlåtande. Påfallande i detta sammanhang anser de Potgieters beskrivning av en middag. Svenskarna äter för mycket, maten är dålig och innehåller för mycket socker.

Eisch evenmin dat ik u eene lijst der geregten zelve mededeede, de kenschetsende trek der Zweedsche keuken is een overvloedig gebruik van suiker en zult; ... alles was zoet, zoeter en zoets, de geheele trap der vergelijking. (Potgieter, 1882, s. 150.)

(övers.: Kräv inte heller att jag ger er en översikt över alla rätter, det som kännetecknar det svenska köket är ett överflödigt bruk av socker och sylta; ... allt var sötare än sött, allt på skalan.)

Inte heller Emants tycker om den svenska maten, och han tillfogar att svenskarna dricker för mycket. Men vad som De Laere och Schoeters tycker är påfallande hos Emants, är hans intresse för språket. Emants kopplar vissa aspekter till några folkliga karaktärer. Ordet "strax" betyder enligt Emants bokstavligen "omedelbart" men i praktiken har det betydelsen av att man ska vänta i minst en kvart eller till och med i en timme. "Den första aspekten hänger ihop med svensk artighet och vänlighet; den andra med svensk tröghet." (De Laere, 1991.)

Ett annat påfallande element hos Emants enligt De Laere och Schoeters är hans upplevelse av naturen. Emants upplever naturen som hotande: "rechts en links niets anders dan onafgebroken, ondoorzichtige gelederen van denne- en berkestammen."³² (Emants, 1983, s. 65.);

Geruime tijd schommelden wij zwijgend voort nog immer over dezelfde rechte wegen en door dezelfde eentonige wouden. 't Was er nu beangstigend stil. (Emants, 1983, s. 71.)

(Övers.: Vi teg en lång stund medan vi gungade vidare utmed ständigt samma raka vägar och genom samma enahanda skogar. Nu var det oroväckande tyst.)

Hos Zwier hittade studenterna några hänvisningar till Emants. Han konkluderar till exempel med Emants ord:

Lange wegen kan men doorrijden zonder één mens of één menselijke woning te ontmoeten, om dan weer uit te rusten in een vriendelijk dorp met rode houten huisjes, waar het leven zo kalm voortkabbelt als ware de struggle for life de wanstaltige hersenschim van een krankzinnig brein. (Zwier, 1990, s. 32.)

---

³²Övers.: "till höger och till vänster ingenting annat än oavbrutna, ogenomträngliga led av gran- och björckstammar."

(övers.: Man kan köra långa vägar utan att möta en enda människa eller en enda mänsklig boning, för att sedan vila sig i en vänlig by med röda trähus, där livet går sin gilla gång som om the struggle for life vore en vansinnig hjärnas avskryvda hjärnspöke.)

Enligt Schoeters betraktas naturen och kulturen hos Zwier inte längre som motsättningar till varandra utan flyter i varandra. Enligt De Laere tar Zwier på ett subtilt sätt upp det primitiva som finns kvar i det moderna Sverige. "Svenska livet och kulturen förblir pläglad av en känsla av primitivism." (De Laere, 1991.)

Angående reseskildringarnas form kan jag tillägga att Potgieter indelar sin reseskildring i kapitel med rubriker som anger på vilken plats resenären befinner sig. Potgieter återger resan kronologiskt. Han avslutar reseskildringen med en avskedsdikt "Afscheid van Zweden". Han flätar in avsnitt om landets historia, olika berättelser och samtal som han hör eller deltar i. Berättarperspektivet ligger hos Potgieter själv. Potgieter reste genom Norden 1831 och 1832, förde dagboksanteckningar och bearbetade dem för publikation (1836).

Även Emants återger sin resa genom Sverige kronologiskt och varje kapitel har en rubrik som anger var resenären befinner sig, Jönköping, Lappmarken, Arvidsjaur, Terug in Piteå osv. Berättarperspektivet ligger hos Emants och även Emants avslutar reseskildringen med en dikt som handlar om avsked och minnen. Emants hänvisar förövrigt till Potgieter och andra holländska resenärer, bl a Gerard Keller, som publicerade sin reseskildring 1860.³³ Emants reste genom Sverige 1875. Han skrev några avsnitt redan där och skickade dem till en holländsk litterär tidskrift, "De Banier". Andra avsnitt skrev Emants senare hemma i Holland. Hela boken publicerades 1877.³⁴

Zwier jobbar också kronologiskt och berättarperspektivet ligger även

---

³³Keller, G. *Een zomer in het noorden*, Arnhem, 1860.

³⁴År 1983 utkom en nyutgåva som uppmärksammades av den svenske författaren och översättaren Per Holmer. "Holländsk resa i Sverige - år 1875" i *Svenska Dagbladet*, 6 mars 1991.

här hos författaren. Zwiers berättelse som rymmer 34 sidor behandlar en tre veckors resa genom Sverige, Finland och Nord-Norge (Lappland) där han jobbade som antropolog 1972. Zwier hänvisar som påpekats ofta till Emants (i delen som handlar om Sverige) och kommenterar nutida resebroschyrer som handlar om Finland.

*

För arbetsgruppens konklusion utgår jag till en del ifrån uppsatserna och till en del ifrån arbetsgruppens gemensamma slutdiskussion.

Konklusionen är baserad på mer eller mindre stereotypartade beskrivningar av Nordens invånare i texten och på ord som uttrycker de olika författarnas attityder. Med avseende på folkkaraktären kom vi fram till följande schematiska översikt.

	M.W (1796)	E.J.P (1836)	M.E. (1877)	G.J.Z. (1990)
DK	lat ovetande	långsam glad vänlig äter för mycket		
N	förnuftig oberoende enkel fri primitiv	förnuftig		långsam lugn
SF				tystlåten dricker för mycket naturmänniska
S	dricker för	hövlig	likformig	dricker för

	mycket för många regler	ytlig förtjust i titlar	långsam tystlåten ensam reserverad informellt beteende förtjust i titlar rojalistisk	mycket långsam likformig naturmänniska ensam varsam pretentiös
--	-------------------------------	----------------------------	---	--

När man betraktar tabellen ser vi att danskarna framställs som glada, "Denmark is the happiest country in the world"³⁵, vänliga, lata och långsamma människor. Norrmännen framställs som förnuftiga, fria, som enkla, primitiva och långsamma människor. Svenskarna skildras som hövliga, med ett informellt beteende, förtjusta i regler och titlar, som ensamma och långsamma människor. Och de dricker fortfarande för mycket! Det konstaterade Wollstonecraft 1796 och Zwier nästan tvåhundra år senare. Påfallande är även antydningar om svenskarnas byråkratiska inslag.

I Zwiers beskrivning av finnarna förekom ungefär samma adjektiv som i hans och andras beskrivningar av svenskarna.

Vi konstaterade att det finns ett adjektiv som kommer fram i alla karaktärsteckningar, nämligen "långsam".

Angående författarnas hållning framgick av diskussionen följande. Wollstonecraft karakteriserades som en observatör, som försöker vara objektiv, men inte helt lyckas med detta, om vilket hon själv är medveten. Potgieter framkom som en mycket subjektiv berättare, som ibland är nedlåtande i sina värderingar. Emants kallades för en deltagande observatör. Han är mycket medveten om att han är subjektiv. Studenterna ansåg att Emants aldrig var nedlåtande i de avsnitt som de hade läst, men att han ibland är lite ironisk. Zwier är som Emants, en observatör och lite ironisk. Det som var mycket påfallande var Zwiers hänvisningar till andra, tidigare författare,

³⁵Holmes, 1987, s. 165.

och på det sättet kan han betraktas som en förmedlare av gamla och nya bilder.

Vår konklusion med hänsyn till Norden-bilden är att man i de äldre texterna får en bild av Norden som en primitiv, inåtriktad och ociviliserad periferi av Europa. I Zwiers, men också i andra nyare reseskildringar, förknippas människan ofta med naturen och betraktas Norden som en vacker oas. Där återspeglas en slags romantisk skuggbild av Norden med primitiva och exotiska drag.³⁶

Denna konklusion skulle betyda att Nordenbilden nyanserades genom åren, men att den i grund och botten är densamma.

”En poetisk slöja”

Vi kan nu konstatera att det finns olika former av reseskildringar. Resenären skriver varje dag några rader i form av brev eller dagbok och berättar om sina erfarenheter och upplevelser vilka resenären ofta bearbetar när han eller hon har kommit hem. Publikationen kommer för det mesta några år senare. Detta gällde för alla texter som arbetsgruppen jobbade med. En annan slutsats som man kan dra är att det förekommer en jagberättare i de analyserade reseskildringarna. Adams påpekar för övrigt att det också finns reseberättelser vilka inte har någon jagberättare.³⁷ Reseskildringen med en jag-person anses dock fortfarande som en slags arketyper av reseskildringen.

Men vad är det som karakteriserar en *litterär* reseskildring? Texterna som analyserades i workshopen presenterades som litterära. Varför är de

---

³⁶Amy van Marken anger detta också i sin artikel ”Het noorden in de na-oorlogse Nederlandse letterkunde” (Norden i efterkrigets nederländsk litteratur) i *Bzzlletin*, nr. 159, oktober 1988, där hon behandlar romaner, dramer, reseskildringar, barnböcker, både fiction och non-fiction, där handlingen situeras i Norden. Även efterkrigets holländska författare har i hög grad inspirerats av den fria naturen och det exotiska. Artikeln kompletteras med en bibliografi.

³⁷Adams, 1983, s. 162 ff.

litterära?

Jag anser att Wollstonecrafts reseskildring lyfts till det litterära planet genom de vackra naturskildringarna. Aletta Jacobs *Reisbrieven* t ex är skrivna i en ton där sakligheten och det familjära blandas. Som läsare får man intrycket att hon vill informera och visst gör hon det på ett ibland angenämt sätt, med humor. Men i motsats till Wollstonecraft lyckas hon inte förmedla en atmosfär. Wollstonecrafts - med romantiska element genomdränkta - personliga sätt att skriva ansluter till nutida synpunkter på reseskildringar.

Påfallande är att de texterna som behandlades i workshopen skrevs av riktiga författare, men att några av dessa reseskildringar skrevs av unga författare i början av författarskapet, t ex Potgieter och Emants. Detta gäller i hög grad för Potgieter. J.P. Hasebroek skriver i sitt förord: "De dichterlijke Reiziger en Reisbeschrijver profeteert den Denker en Zanger der volgende dagen." (Potgieter, 1882, V. Övers.: "Den poetiske Resenären och Reseskildraren siar framtidens Tänkare och Sångare.")

Potgieters *Het Noorden* är enligt Hasebroek klädd i en poetisk slöja.³⁸ Och fast reseskildringen skrevs i en stil som studenterna upplevde som gammaldags, har den poetiska stildrag.

Op reis door Zweden är Emants andra bok. I *Op reis door Zweden* möter man inte den kyliga, analyserande författaren som Emants betraktas, utan en humoristisk och personlig berättare. Emants skulle vara inspirerad av Heines *Harzreise* från 1826.³⁹ *Op reis door Zweden* har flera lyriska inslag.

Zwiers reseskildring skulle kunna kallas för en journalistisk litterär essä. Han blandar beskrivningar med mycket fakta med personliga impressionistiska avsnitt. Hos Zwier hittar man ett besjälat landskap.

I vilken form man än gjuter en reseskildring, för att vara litterär ska den innehålla poetiska element och överstiga det vardagliga. Reseskildringen ska så att säga vara klädd i en poetisk slöja. Det som i alla fall förenar Wollstonecraft, Potgieter, Emants och Zwier är att de alla på gott och ont

³⁸Potgieter, 1882, XII.

³⁹Emants, 1983, 235.

fascineras av Norden, därför att för att avsluta med Capeks ord:

there are birch trees and forests there, because grass grows there, and plenty of blessed water is sparkling there; because there is a silvery coolness there, and dewy mist, and altogether a beauty that is more tender and more severe than any other... (Capek, 1939, s. 14.)

Bilaga 1

Analyserade reseskildringar:

- Mary Wollstonecraft (1759-1797), fragment ur *A Short Residence in Sweden* (1796); Advertisement, Letter 2, 3, 4, 5, 7, 14, 18, 19, 21, Appendix, Author's Supplementary Notes.
- E.J. Potgieter (1808-1875), "Herinneringen uit Koppenhagen I, III - s.47", "Helsingör en Helsingborg", "Schetsen uit Gothenburg I, II", ur: *Het Noorden* (1836).
- Marcellus Emants (1848-1923), "Inleiding", "Aankomst", "Jönköping", "Göteborg", "Lappmarken" några kapitel ur *Op reis door Zweden* (1877).
- Hans Magnus Enzensberger (1929), "Schwedischer Herbst", "Norwegische Anachronismen" ur *Ach Europa!* (1987).
- Gerrit Jan Zwier (1947), "Reis naar de lente. Impressies uit Scandinavië" ur: *Europese reizen* (1990).

Bilaga 2

Frågelista:

Författaren/resenären:

1. Vad sägs om författarens/resenärens perspektiv och/eller position, var och på vilket sätt, text i ett förord eller i den löpande texten, direkt eller indirekt? Vad är författarens syfte med texten?
2. Vad för slags människor träffar resenären? Hur värderar han eller hon de olika befolkningsgrupperna (borgarna, bönderna etc)?
3. Vilka adjektiv, adverb o dyl används när man granskar värderingen?

Resmålet/landet, människorna:

1. Vad berättas om landets seder, bruk, ceremonier osv och på vilket sätt?
2. Framträder motsättningen "landet/naturen och staden/kulturen? Hur värderas kultur och natur?
3. Vilka adjektiv, adverb o dyl hanteras? (positiv/negativ)

Dialogen:

1. Jämför författarna de olika nordiska länderna med varandra? Jämför de nordiska länderna med andra europeiska länder?
2. A. Uttalas det värderingar om hemlandet i texterna, på vilket sätt och vem är det som värderar, resenären eller den svenska/danska osv samtalspartner?
- B. I vilken form reagerar Agneta Pleijel och Halfdan Freihow på Enzensbergers texter om Sverige och Norge? Finns det uttalanden de kritiserar/attackerar speciellt?
3. Vilka adjektiv, adverb o dyl förekommer? (positiv/negativ)

Reseskildringen/genren:

1. Kan ni konstatera en utveckling när ni jämför äldre reseskildringar med nyare reseskildringar beträffande beskrivningen av landets seder och bruk, folkkaraktär etc?
2. Angående reseskildringens form, vilka utvecklingar/skillnader hittar ni när ni jämför äldre och nyare reseskildringar?

Konklusion:

1. Kan ni med hjälp av svaren på ovanstående frågor destillera en enhetlig "Nordenbild" förr och nu? Eller kolliderar de olika bilderna och kan man inte tala om en enhetlig "Nordenbild"?
2. Kan man dra någon slutsats m.h.t. beskrivningen av Skandinavien, till vilken grad kan den betraktas som stereotyp?